

MINERVA

SZERKESZTI
THIENEMANN TIVADAR

HUSZADIK ÉVFOLYAM
1941

BUDAPEST
DANUBIA KÖNYVKIADÓ

Felelős kiadó: Gáldi László.

DUNÁNTÚL PÉCSI EGYETEMI KÖNYVKIADÓ ÉS NYOMDA R.-T. PÉCSETT.
A nyomdáért felelős: Mészáros József.

GÁLDI LÁSZLÓ

ERDÉLY HIVATÁSA

DÉLKELETEURÓPA MŰVELŐDÉSÉBEN.

BUDAPEST, 1941.

DANUBIA KÖNYVKIADÓ.

259273

MINERVA-KÖNYVTÁR 58.

M. TUD. AKADEMIA KÖNYVTÁRA
Könyvtelt. 9591 / 196 4

ERDÉLY MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI JELENTŐSÉGÉ-
NEK megvilágítását mindazon népek megkísérelték, amelyek
Erdélyt századok óta lakják s így az erdélyi problémákban
közvetlenül érdekelteknek érzik magukat. E nagy érdeklődés
első látásra igen örvendetesnek látszik, hiszen Erdély oly
sokszínű és sokágú problémákat vet fel, hogy ezeknek min-
den irányban egyaránt elmélyült megoldása — ideális síkon
— valóban csak az erdélyi mikrokozmoszban összeolvadó né-
pek tudományos együttműködésétől remélhető. Az itt felme-
rülő kérdéseket távolabbról szemlélő joggal azt várhatná,
hogy épp e nemzetközi összefogás révén maguk az elért ered-
mények is egymást támogatják majd s a problémáknak meg-
felelően sokszínűek, gazdagon árnyaltak s éppen ezért mara-
dandóbbak lesznek. Mindez a mai politikai körülmények közt
sem elérhetetlen vágyálom, hiszen Nyugateurópára vonatkozó-
lag nem egy olyan kutatásterületre tudunk rámutatni, ahol a
különböző népek tudósainak harmónikus és megértő együtt-
működése ma is épp oly biztató eredményeket ígér, mint a
legnyugodtabb békeévekben. Ilyen például, — hogy csak
egyet említsünk — a településtörténeti problémákkal át- meg
átszótt franciaországi helynévkutatás, ahol francia, olasz és
német tudósok eredményei egymást támogatják, előbbreviszik
és szükségszerűleg kiegészítik. A francia Dauzat például a
legnagyobb méltánylással szól az olasz Bertoldinak a
praeindogermán helynévrétegre vonatkozó megállapításairól¹
s épp ilyen kölcsönös méltánylás áll fenn más részről Ga-
millscheg, Wartburg s a francia helynévkutatók kö-
zött². Ez az a tárgyilagos, higgadt és komoly tudományos-
ság, amelynek szellemét Délkeleteurópa és Erdély kérdései-

¹ Vö. A Dauzat: *La Toponymie française*, Paris, 1935. 71. kk. 1.

² A helynévkutatók harmónikus nemzetközi együttműködésére újab-
ban E. Gamillscheg is rámutatott, vo. *Zschr. f. franz. Sprache u. Lit.*
LXIII. (1940), 369. l.

vel kapcsolatban is felfedezni szeretnők. Sajnos a helyzet itt másként áll. Nem tekintve ama sajnálatos és szerencsére ma már mind ritkább tévedéseket, amikor magyar, vagy román kutatók — rendszerint a fennforgó nyelvi nehézségek miatt — még egymás eredményeit sem ismerik, vagy, ha ismerik, cáfolat helyett egyszerűen elhallgatják, be kell vallanunk, hogy teljesen autonóm módon létrejött a magyar Erdély-kutatás, a román Erdély-kutatás és legújabban kezdenek kirajzolódni, a német Südost-Forschung tudományágaival kapcsolatban, a német Erdély-kutatás körvonalai is. Az első kettőről megállapíthatjuk, hogy eredményei sokszor annyira összeegyeztethetlenné, hogy ha átlapozunk egy Erdélyről szóló magyar albumot³ s utána egy ugyancsak Erdélynek szentelt nagy román összefoglaló kiadványt, például a „La Transylvanie“ c. kötetet,⁴ szinte egyetlen érintkezési pontot sem találunk a két szintézis között, sőt nem egyszer az a benyomásunk, mintha nem is ugyanarról a tájegységről lenne szó. A románok egyszerűen elsüllyeszti Erdély magyar múltját, a magyar szerzők pedig a román fejlődést, sajnós elég gyakran, nem annak belső törvényszerűsége szerint ítélik meg.⁵ Ilyen körülmények között természetes, hogy Erdély művelődéstörténeti hivatására vonatkozólag sem alakulhatott még ki egységes állásfoglalás. Feladatunk ezúttal, épp e hiány pótlása. Két kérdésre keresünk tehát feleletet: egyrészt azt kérdezzük, milyen jellegű volt az a sajátos művelődés, amelyet Erdély a történelem folyamán kialakított s másrészt azt vizsgáljuk, hogyan adta át Erdély sajátos kultúrszintézisét a szomszéd

³ *Erdély*. Bp., Magyar Tört. Társ. 1940. (van német, olasz kiadása is). Jelentőségéről Gáldi L.: *Az erdélyi album*. Magyar Szemle, 1940, 354—361. l.

⁴ Erről a kollektív műről, melyet a kolozsvári román egyetem tudósai szerkesztettek vö. *Une nouvelle synthèse de l'histoire de la Transylvanie*. Nouvelle Revue de Hongrie. 1939. 311—321. l.

⁵ Vö. Bíró Sándor: *Az erdélyi történetírás feladatai*. Erdélyi Fialatok, V. (1954.), 24—7. l. Erdély történetének román szemléletére nézve fontos még a „Gând Românesc“ v. kolozsvári folyóirat 1959. szeptemberében megjelent száma (ld. különösen V. Băncilă: *Semnificatia Ardealului — Erdély jelentősége i. h. 154—174. l. és A. Decei: Istoriografia română transilvană in cei douăzeci de ani dela unire.* — Az erdélyi román történetírás az egyesülés utáni húsz év alatt, u. o. 191—208. l.).

területeknek. A fejlődés nagy hullámainak megfelelően különösen négy kort óhajtunk felvázolni: előbb Erdély középkori hivatásáról szólnunk, majd a reformáció korának önálló erdélyi művelődését vizsgáljuk, azután tisztázzuk a XVIII. század neohumanista szellemű megújulás alaptényeit s végül kitekintünk a XIX. századi eredményekre.

I.

A középkori fejlődést két körülmény determinálja: az egyik Erdély etnikai alkata, a másik pedig a tudatosan szervező és fokozatosan terjeszkedő magyar államhatalom erdélyi akciója. E két hatótényező településtörténeti eredményeit a magyar kutatás már teljesen megnyugtató képbe foglalta. Legutóbb Kniezsa is elismerte, hogy Erdélyben a magyar terjeszkedés bizonyos ott élő szláv lakosságot talált, melynek főbb csoportjai az Erdély Érchegység Maros-melléki déli lejtőjén, valamint a Nagy-Szamos besztercekkörnyéki vidékén és Háromszékben helyezkedtek el, de egyszersmind hangsúlyozta azt is, hogy a magyarság Erdélyt igen régen, már a X—XI. században megszállotta, egyrészt északnyugat, vagyis a Szamosvidék felől hatolva be, másrészt délnyugatról, a Maros mentén húzódva felfelé. E két település találkozása meglehetősen hamar, már a XI—XII. század fordulója körül bekövetkezett, mivel a Kis- és Nagyküüllő vidékén, tehát Erdély közepe táján a XII. század derekától kezdve kialakuló szász helynevek igen tekintélyes része a magyarból származik. A XIII. századra teszi Kniezsa a székelyek elhelyezkedését, akikre kezdettől fogva a keleti határvidék őrizetének fontos kötelessége hárult.⁶

A magyar felfogásból a román tudomány egyetlen pontot ismer el: a honfoglalást megelőző erdélyi szláv lakosság létezését, de ezt is szláv-román együttélésként igyekszik feltüntetni. E szimbiózis vágyálma persze inkább a kontinuitás immár szinte kiirthatatlan mítoszában alapul, mintsem a tények és érvek komoly számbavételén. A román tudomány legmodernebb képviselői, így az egyébként igen józan, higgadt A.

⁶ Kniezsa István: *Magyarország népei a XI. században*. Budapest, 1938. 389. kk. I., 418. kk. I. (kny. a Szt. István-Emlékkönyvből),

Rosetti is legújabb munkájában teljesen magáévá teszi az erdélyi román-szláv együttélést s a belőle folyó tanulságokat. Erdélyben képzelettel el a román egyházi szervezet elszlávosodását s mivel „ahol volt egyház, ott volt állam is“, a honfoglalást megelőző korra vonatkozólag kisebb-nagyobb szláv-román politikai szervezeteket, kenézségeket és vajdaságokat is tételez fel, ilyennek véve pl. a Gyeluét.⁷ Hogy aztán emellett hogyan magyarázandó az a körülmény, hogy a románok egyházi szervezet dolgában igen sokáig az ochridai, tehát egy kifejezetten balkáni metropolitához tartoztak, erről Rosetti mitsem szól és nézete nyelvi nehézségeivel sem vet komolyan számot. Ő ugyanis azt bizonyítja, hogy a román nyelvben lévő szláv elemek túlnyomó részben bolgáros sajátosságokkal bírnak.⁸ Ezzel szemben bizonyos-e, hogy Erdély hajdani szláv lakossága is bolgár jellegű volt? A kérdés egyáltalában nem tekinthető tisztázottnak. Kniezsa szerint „az erdélyi szlávok közelebbi meghatározása nagyon nehéz probléma... neveink között egyetlen kétségtelenül bolgár jellegű név nem található. Sőt ellenkezőleg, van két nevünk (Szelicse és Lindzsina), amelyek a bolgár jelleg ellen látszanak tanuskodni.“⁹ Nem tekintve tehát semmi más körülményt, pusztán nyelvészeti okokból sem látszik valószínűnek e régi erdélyi szláv-román szimbiózis. Érveinket persze a románok s néhány külföldi tudós is az admigrációs-elmélettel próbálják kivédeni, amely szerint Erdélyben maradt ugyan valamelyes romanizált lakosság, de ehhez a Balkánról tekintélyes tömegek vándoroltak hozzá.

Erre az admigrációs elméletre annál is inkább ki kell térnünk, mert legújabban egy magyar kiadású külföldi folyóiratban is felbukkant. Günter Reichenkron berlini magántanár az Ungarische Jahrbücher múlt évi kötetében jegyzeteket közölt a Román Nyelvatlasz I. részéről¹⁰ s ama vé-

⁷ A. Rosetti: *Istoria limbii române. III. Limbile slave meridionale.* (A román nyelv története. III. A délszláv nyelvek.). Bucuresti, 1940., 25. l.

⁸ Vö. pl. Rosetti: i. m. 65. l.

⁹ Kniezsa: i. m. 422. l.

¹⁰ G. Reichenkron: *Die Bedeutung des rumänischen Sprachatlas für die ungarische und türkische Philologie.* Ung. Jahrb. XX. (1940.) 7–34. l. Hasonló elveket vall Reichenkron a Zschr. f. slav. Phil. 1940. évi kötetében megjelent tanulmányában, ahol a Román Nyelvatlasz szlavisztikai jelentőségét vizsgálja.

leményének adott kifejezést, hogy a románság három „Kerngebiet“-ből terjedt el Délkelet Európában. Az első tehát legré-gibbnek vélt „Kerngebiet“-et a berlini szerző a Bihari-hegy-ségbe helyezi, a másodikat az Alduna északi partjára, a harmadikat pedig a Dunától délre fekvő balkáni tájra. Erdély román lakosságát az I. és III. „Kerngebiet“-tel hozza kapcsolatba, még pedig úgy, hogy a Bihari-hegyekben (vagy ahogyan ő kissé általánosabban mondja: Nyugaterdélyben) latin-román kontinuitást tételez fel,¹¹ a Bánságban viszont olyan románokat vél találni, akik oda a Balkánról vándoroltak ugyan be, de már Ajtony korában szláv-magyar-román szimbiózist alkottak a Maros és a Duna közt lévő területen.¹² Megjegyzendő még az is, hogy a legújabban visszakerült Kelet- és Északerdélyt Reichenkron is a románság későbbi expanziós területének gondolja, ahol a magyarság a románokat valóban időrendben is megelőzte. Már e rövid összefoglalásból nyilvánvaló azonban, hogy mindez pusztá elképzelés, amelyet nem lehet és — ami ennél több — *nem is szabad* minden további történeti dokumentáció nélkül egyszerűen egy frissen készült és igen politikai ízű nyelvatlaszból következtetni. Ha valaki településtörténeti eredményekre akar jutni, akkor annak természetszerűleg településtörténeti módszerekkel kell dolgoznia s a helyhez rögzíthető történeti adatok tanúságát kell elsősorban meghallgatnia.

Mindenesetre Reichenkron mentségére szolgál, hogy még nem ismerhette a L u k i n i c h Imre szerkesztésében most megjelenő erdélyi *Román Oklevéltár*¹³ eredményeit, melyekről F e k e t e-N a g y Antal a Történeti Társulatban már beszámolt. A magyarországi románság életének két első évszázadára, az 1222-től 1400-ig terjedő időközre vet fényt az ebben összegyűjtött hatalmas okleveles anyag. Ebből kétség-

¹¹ E ponton Reichenkron eredményei pontosan egybeesnek Gamillscheg újabb nézetével, vö. *Zur Herkunftsfrage der Rumänen*. Südost-Forschungen, V. (1940), 1—21. l. (ehhez L. Tamás: *Randbemerkungen zu einer Rezension v. E. Gamillscheg*. Archivum Europae Centro-Orientalis. VI—1940. l.) és *Über die Herkunft der Rumänen*. Berlin, 1940.

¹² Reichenkron: i. m. 16. l.

¹³ Teljes címén: *Documenta Historiam Valachorum in Hungaria Illustrantia*. Budapest, 1941. Az Études sur l'Europe Centre-Orientale (Ostmitteleuropäische Bibliothek), 29. kötet.

telenül kitűnik, hogy Erdélybe a román népelem mindenütt bevándorlás útján jutott s az is megállapítható belőle, hogy ez a fokozatos bevándorlás több, egymástól irányban és időben eltérő hullámban zajlott le. A legrégebb hullám délről jött s törökfajú népekkel, különösen besenyőkkel együtt sodorta a félnomád románságot a havasi legelők felé. Ezzel állnak kapcsolatban a „*silva Blaccorum ac Bissenorum*” típusú adatok. E ponton kell felhívnom a figyelmet arra az eddig nem méltányolt tényre, hogy legrégebb krónikáinkban s okleveleinkben 1222-től a tatárjárásig — de tovább nem! — a románok hivatalos elnevezése *Blacci* s még nem az 1247-ben megjelenő *Olaci*,¹⁴ ami azt bizonyítja, hogy a XIII. század elején a románok még annyira új jövevények voltak, hogy nevük magyaros hangalakja s ennek latin átírása sem alakulhatott ki. Ettől a déli hullámtól eltérőnek látszik viszont a mármarosai román település, amely kb. félszázaddal később húzódott be Moldva felől Északerdélybe, elterjedvén csakhamar a Szilágyságon át a Bihari-hegyekben is.¹⁵ Ez a bonyolult településtörténeti folyamat áll tehát a Román Nyelv atlasz minden Erdélyre vonatkozó térképe mögött, de persze a XV. század óta történt változások ennek vonalait is elhomályosítják. Mindennek ellenére megállapítható, hogy Erdélyben alighanem valóban két nagy román nyelvterület van az egyik, a régebbi terület az a Déli Kárpátokra támaszkodó háromszög, melynek csúcsa körülbelül a Mezőség tájára esik, a másik pedig Észak- és Nyugaterdély határozottan összefüggő sávja, mely keleten teljesen egybeolvad a moldvai nyelvterülettel.¹⁶ Mindez persze fejlődés- és településtörténe-

¹⁴ *Doc. Hist. Val.* 21. l.

¹⁵ Erre a Moldva felőli beszivárgásra mutatnak az olyan nevek is, mint pl. *Moldavy* (1426.) Szatmár megyében (vö. Maksay F.: *A középkori Szatmár-megye*. Bp., 1940., 186. l. (Hasonló, eredetet jelölő személynév a Bánságban *Petrus de Macedonia*, 1571—2., ld. *Doc. Valachica*, 243. l.). Később is előfordultak Erdélyben efféle személynévek: Báthory Zsigmond udvarában pl. egy főurat *Havaseli* Balázsnak hívtak, vö. Haraszi Emil: *Les rapports italo-transylvains de Il Transylvano de Girolamo Diruta*. Arch. Eur. Centro-Or. VI. (1940.), 319. l. A ma is gyakori *Moldován* név természetesen eredetileg szintén ilyen típusú volt és moldvai bevándorlókra utalt.

¹⁶ E kérdésre hamarosan külön tanulmányban is visszatérünk. Az

tileg magyarázandó s nem szabad a mai helyzetből kétezer éves „Kerngebiet“-ekre és könnyelműen feltételezett kontinuitás-érvekre következtetnünk.

Mindenesetre bizonyos, hogy a XIII. század folyamán Erdélyben már csak három domináló népelem volt: a magyarság, a vele nyelvben már ekkor egyező székelység és a szászság. Ha Erdélyben középkori kultúrélet keletkezett s például egy olyan román művészet sarjadt ki, mely más magyar tájak művészetének édestestvére,¹⁷ ez kizárólagosan az államalkotó magyarságnak s a magyar államrendbe beilleszkedő, ennek keretében elhelyezkedő, német telepéseknek tulajdonítható. Ahol szeparatiztikus törekvések bukkantak fel, — mint például a német lovagrend esetében — ott a központi hatalom idejekorán erélyes eszközökkel sietett a rend és az összetartás védelmére. Az irányítás és a kezdeményezés feltétlenül a magyarság kezében maradt: ez hozta létre befelé Erdély archaikus színezetű rendiségét és ez teremtette meg kifelé azt az expanzív erőt, mely csakhamar a Kárpátok vonalán túl keletre és délre is kisugárzott.

Már Szent László korában Erdély bástya lett a keletről folyton meg-megújuló hullámokban előretörő barbár népekkel szemben s amint a magyar királyok céltudatos intézkedéseikkel megszilárdították Erdély belső szervezetét s letörték az egyéni velleitásokat, azonnal arra törekedtek, hogy a művelt Európának ezt az utolsó keleti végvárát, — mely már egykor a római birodalomban is hasonló bástyaszeretpet vállalt — a további expanzió szempontjából hasznosítsák. Ez az expanzió lényegében véve azonban nem imperialisztikus jellegű, hanem inkább a magyar királyok apostoli missziójának eredménye volt s egyszersmind arra is szolgált, hogy Magyarország békés belső rendjét biztosítsa a pogány betörésekkel szemben. E fejlődés során Erdélynek igen fontos szerep jutott: Erdély lett a magyarság kirajzásának alapja Havaselve és Moldva felé, s Erdélyre támaszkodva indult meg a két jövendő kárpátaljai román vajdaság területén az

erdélyi román betelepülés kezdeteire nézve vö. még: Gáldi L. — Makkar L.: *A románok története*. Budapest, é. n. (1941), II. fejezet.

¹⁷ Ld. Gerevich Tibor kiváló tanulmányát Erdély művészetéről az „Erdély“ c. albumban, a hozzá tartozó képanyaggal.

a folyamat, mely a középkori magyar kultúra sugárzóerejének legszebb bizonyítéka.

Aránylag legvilágosabban a moldvai magyar telepek állnak előttünk. Ezeknek gyökereit egyesek a XII. század végéig próbálják visszavezetni, s mintegy az erdélyi hódítás végakkordjának tekintik. Annyi bizonyos, hogy e terjeszkedés a moldvai fejedelemség megalakulását jóval megelőzte, véghezvitte a kúnok pacifikálását és megtérítését s egészen a Szeret vonaláig magyar telepekkel szórta tele Moldva öszszes folyóvölgyeit. A magyarokkal együtt németek is költöztek ki, de ezek — mint A. Valjavec is elismeri, — sok esetben nem elrománosodtak, hanem elmagyarosodtak,¹⁸ ami szintén a Kárpátokon túlra jutott magyarság jelentékeny számára utal. Homályosabban látjuk még a déli magyar expanziót, de Elekes Lajos szellemes következtetései ez irányban is becses útmutatásul szolgálnak.¹⁹ Ő az itt keletkező magyar telepeket a kárpáti határvédelmi övben meginduló kirajzással magyarázta s rámutatott arra a körülményre, hogy nemcsak az Oltvidéken, mely a szörényi bántság szerves része volt, találunk kétségtelen magyar településeket — a magyar királyi hatalomra utal Krajova neve is — hanem a töröcsvári szorossal szemközt is, a Săcuieni nevű tájon, melyet már Iorga is a székely határörvidék meghosszabbításának tekintett.²⁰ Elekes csábító feltevése az is, hogy e kárpáti határzóna külső és belső oldalán egyaránt magyar hatásra indult meg a szervezkedés: a vöröstoronyi és töröcsvári szorostól délre magyar módra megszervezett comitatus-okat s ezek élén álló, névszerint ismert comes-eket találunk s viszont nem lehet véletlen, hogy e határöv belső, erdélyi részén bukkan fel az első állandó jellegű román kerületek úgy, hogy a krassói districtus-ok Szörény, Hátszeg a Litva-föld, Szelistye-Omlás-Fogarás az arges-câmpulungi határzóna s fent északon Máramaros a magyar elnevezésű Moldvabánya átellenese. Elekes igen helyesen úgy képzeli ezt el, hogy

¹⁸ „An manchen Fällén scheint sich das moldauische Deutschtum auch madjarisiert zu haben“. Fr. Valjavec: *Der deutsche Kultureinfluss im nahen Südosten*. I. München, 1940., 127. l.

¹⁹ Elekes Lajos: *A román fejlődés alapvetése*. Századok, LXXIV. (1940.),

²⁰ I. d. Elekes: i. m. 293—4. l.

a határmenti királyi birtokok román településeit is a Kárpátok vonalán túlra került magyarok szervezték meg.²¹

Még a XVII. században is élt egy néphagyomány, amely szerint a románság, a Balkánról menekülvén, menedéket keresett Magyarországon.²² Ezt a menedéket valóban megtalálta, sőt ennél többet is: az akkori, semmiféle nemzetiségi elvvel még meg nem mérgezett légkörben a különböző népi elemeket egyforma rokonszenvvel kezelő államszervezet mindenkép elősegítette a románság letelepedését, megindította politikai egyéseinek kikristályosodását is. Ebben a folyamatban, mint tudjuk, más vezető szerephez jutott népelemek, így a türk fajú réteg fontossága is kidomborodott, mégis kétségtelen azonban, hogy Moldva alapítása eredetileg teljesen magyar kezdeményből, egy nyugati szellemben elképzelt határgrófságból sarjadt²³ s az is bizonyos, hogy a türk fajú Basaraba is azokra az európai kultúrájú alakulatokra támaszkodott Ungrovlachia megszervezésében, amelyeket a kárpáti határzóna déli, havaselvi szakaszában talált. Erre utalnak a havaselvi vajdák első székhelyei is, a talán német alapítású Câmpulung és Arges, ahol még az egykori magyar szervezés hatása érvényesült.

A XIV. században Erdély kultúrát árasztó hatása két irányban is érződött: egyrészt magában Erdélyben mind több és több lett az olyan románokat vezető, de személyileg szláv vagy türk fajú kenéz, aki hadi érdemei folytán magyar nemességet szerzett s így az államalkotó nemesség rétegébe emelkedett, gyakran magas közfunkciókat töltve be,²⁴ másrészt pedig a magyar fennhatóság alatt maradt, de fokozato-

²¹ U. o. 309. l.

²² Ld. D. Onciul: *Originile principatelor române* (A román fejedelemségek eredete). Bucuresti, 1899. 5—6. Ez a legenda indította meg Fr. J. Sulzer képzetét is, amikor 1781-ben határozottan kifejtette a bevándorlás elméletét *Geschichte des transalpinischen Daciens* c. művében (a legendát német fordításban közli: II. 28—9.) Sulzer tudománytörténeti jelentőségéről ld. Gáldi L.: *Römer u. Rumänen in Siebenbürgen. Das Schaffende Ungarn. I. 4. 24—6. l.*

²³ Tamás L.: *Magyar középkor a Dunamedencében*. Magyar Szemle, 1939., 289. l.

²⁴ Vö. a *Doc. Valachica* bevezetésével.

san önállósuló kárpátalji vajdaságok egész belső szervezetét az államalkotó magyar kisugárzás termékenyítette meg. Elég röviden utalni arra, mit köszönhet Mircea Havasalföldje az Anjou-kor franciás és olaszos, de mégis magyar szellemű kultúrájának s később mit adott a magyar udvari és városi élet Moldvának.²⁵ Magyar eredetű a legfőbb moldvai tisztség, a *voinic* méltósága, mely a magyarországi *palatinusnak* felel meg s az *aprod*-ok és *vitez*-ek, kikről Moldvában oly sokszor hallunk, szintén magyar eredetű udvari szervezetek tagjait jelölik. Mindez nem tisztán német kultúra, ahogyan egyesek elképzelik, hanem az európai kultúra ama szintézisének, tehát német, francia és olasz kultúrelemeknek természetes továbbadása, amely előbb itt Magyarországon honosodott meg. Magyarország és közelebről Erdély közvetíti Moldva felé pl. a flandriai posztókat is, köztük az *iprit*, mely a magyar kereskedelemtörténetből is jó ismerősünk.²⁶ S még a Kárpátokon túli városkultúra sem kizárólagosan német jellegű, hacsak német lenne, nem értenők, miért magyar a *város* fogalom elnevezése a nemcsak románban, de a legtöbb balkáni nyelvben.²⁷ Mindent összevéve a középkor tehát gazdag eredményekkel zárul: az erdélyi határőrvidék a legtermékenyebbek egyikének bizonyult valamennyi között s ami a legfontosabb, az egész középkoron át nyoma sincs annak, hogy Erdélyben a nemzetiségi kérdés s az ezzel kapcsolatos súrlódások valamilyen alakban is felbukkantak volna. Még az 1437-i parasztlázadás után hozott intézkedések sem a románok, hanem általában a jobbágyság ellen irányultak, s a közös sorsban minden népelem jobbágysága egyaránt szenvedett.²⁸

²⁵ Ezekre a művelődéstörténeti kapcsolatokra nézve a legjobb tájékoztatást Tamás J. alapos tanulmánya nyújtja: *Die ungarischen Lehnwörter Rumänischen*. Ung. Jahrb. VIII.—IX.

²⁶ Tamás: i. m. Ung. Jahrb. IX. 299. l. E szövegnév magyar művelődéstörténeti fontosságáról ld. Magyar Nyelv, XXVI. (1939.), 28—9. l.

²⁷ *Város* szavunk balkáni elterjedéséről vö. N. Jokl.: *Die magyarischen Bestandteile des alb. Wortschatzes*. Ung. Jahrb. VII. 54—6. l.

²⁸ Így értelmezte ezeket az eseményeket már Sinkai is, vö. *Hronica Românilor*. Iași, 1853. I. 396. l. Itt jegyezzük meg, hogy Sinkai magyar nemes létére nevét mindig ebben a magyaros alakban használta.

II.

Mint látjuk, a középkori erdélyi viszonyok értelmezésében igen nagy az eltérés a magyar s a külföldi eredmények között. A XVI. század megítélésében azonban szerencsére nagyobb az egység s így e téren könnyebben tájékozódhatunk.

A XVI. századtól kezdve Erdély, ha török segítséggel is, de az önálló magyar állam eszméjének letéteményese lett s kultúrája és rendezettebb viszonyai által a két, mind ziláltabb viszonyok közé süllyedő román vajdaság támasza maradt. A gyakran elűzött román fejedelmek, az erdélyi határvárosokban, különösen Brassóban kerestek menedéket s ha egy-egy közülük, mint a havasalföldi Mihály vajda, fegyvert mert fogni a török ellen, ezt is csak az erdélyiek hathatós támogatásával tehetette. S most, az önállóság korában nyilatkozott meg legjobban az a bőkezű önzetlenség, mellyel Erdély a maga nyugati ösztönzésre kisarjadt kultúrális vívmányait mindig Délkelet felé továbbadni igyekezett. Erdély rendjei, mély vallási és kultúrpolitikai céloktól áthatva, de minden sovíniszta elgondolás nélkül fordultak az orthodox románság felé, mert Melanchton szellemében²⁹ azt tartották, hogy az új hit mindenki számára hirdetett világosságának a primitív balkáni babonák közé süllyedt románsághoz is el kell jutnia. 1556-tól kezdődnek az erdélyi iskolareformok s három évvel később, János Zsigmond trónralépésének esztendejében, már megjelenik Brassóban Coresi, a havasalföldi könyvnyomtató-szerzetes s az addig csak szláv egyházi könyvek nyomására használt cirill betűket, — melyek Velencéből Montenegrón át kerültek Havasalföldre³⁰ — most már előbb szász, majd csakhamar magyar támogatással román egyházi munkák, bibliafordítások és szertartáskönyvek kiadására használja fel. Még teljesen egyházi jellegű, tehát tökéletesen középkorias ez az irodalmiság, mely ezzel a románok között gyökeret ver, de mégis írásbeliség s a jövő fejlődés alapját rejti magában.

²⁹ Vö. Révész I.: *La réforme et les Roumains de Transylvanie*. Arch. Europe Centro-Or. III. (1937.), 287. l.

³⁰ A havasalföldi könyvnyomtatás kezdeteire nézve az eredményeket jól foglalja össze: P. P. Panaitescu: *Der Oktoich des Makarij 1510. und der Ursprung der Buchdruckerei in der Walachei*. Südost-Forschungen, V. (1940.), 46. kk. l.

Pedig nem szabad azt gondolnunk, mintha ekkor már Erdély annyira el lett volna románosodva, mint a XVIII. s a XIX. században. Mikor idegen utazók járnak errefelé, még mindenütt elsősorban a magyar Erdélyt látják meg. Így az olasz Don Ascanio Centurio, Castaldo történetírója éppen ezekről az ötvenes évekről egy szellemében tökéletesen magyar erdélyi képet őrzött meg számunkra. Még nem lát semmiféle fenyegető veszélyt a román terjeszkedésben s persze az ellenünk oly sokszor felhozott „magyar elnyomást“ sincs alkalma feljegyeznie.³¹ Reicherstorfer, a császári követ sem tulajdonít különös fontosságot 1550-ben a románságnak, ennek a „genus hominum durissimum“-nak, melyek tagjairól azt tartja, hogy „plerumque etiam furtiuo pecorum et equorum abigeatu se alentes“. Csak azt teszi még hozzá, hogy „Valachi hanc terram sparsim, sed sine certa fide incolunt“,³² ami azt bizonyítja, hogy a hagyományos balkáni nomadizmus még ekkor is el volt terjedve. Itt említjük meg azt az érdekes körülményt is, hogy Reicherstorfer volt az, aki a románokat már több, mint kétszáz évvel Sulzer előtt Moesiából, tehát a Balkán-félszigetről származtatta: „Porro Moesos olim fuisse, qui nunc Valachi sunt, receptum est hodie“.³³

S mégis az erdélyi kormányzat s a magyar főnemeselek bőkezűsége a legnagyobb figyelemmel s valami olyan humanitárius érzéssel, mely a híres erdélyi toleranciával rokon, fordult e szétszórt pásztornép felé. Kísérlet történt arra nézve is, hogy megszabadítsák a román nyelvet a cirill betűk bélyegzőitől: már 1570-ben latin-betűs, magyar helyesírással írt román énekeskönyv jelent meg, talán Nagyváradon. Ezután a fejlődés némi hézagokkal ugyan, de tovább folytatódik a

³¹ Legfeljebb az említi meg, hogy a szászok nem engedik meg a románoknak kőházak építését („le sue montagne“ — t. i. Erdélynek — „sono tutte habitate da Valacchi, a' quai questi Sassoni, per essere la maggiore e principale potenza di quel Regno, non lasciano mai edificare casa di pietra“. *Commentarii della Guerra di Transilvania*. Venezia, 1566. Új fényképmásolat alapján készült kiadása: Budapest, 1940., 69—70. l.).

³² G. Reicherstorfer: *Chorographia Transylvaniae*, Viennae, 1550., 3—4. levél.

³³ U. o. 5. levél *recto*. Reicherstorfer kontinuitás-ellenes álláspontját már K. K. Klein kidomborította (vö. *Rumänisch-deutsche Literaturbeziehungen*. Heidelberg, 1929., 73. l.).

gyönyörűen kiállított gyulafehérvári bibliái s a XVII. század számos protestáns ihletésű román énekeskönyvéig. 1640-ig minden román nyomtatvány Erdélyből származik.³⁴ A részetek elemzését ezúttal feleslegesnek tartom, hiszen mindezzel újabban két kiváló tanulmány is foglalkozott: a Révész Imrée s a Juhász Istváné. Néhány olyan szempontot kell inkább kiemelni, melyre a kutatás eddig nem igen mutatott reá.

Mindenekelőtt az jegyzendő meg, hogy az a protestáns ösztönzésre meghonosodott erdélyi román könyvkultúra, mely tulajdonképen az egész román nyelvű írásbeliség kezdetét jelzi, *sohasem jelentett gyökeres szakítást a románság ortodox multjával*. Eltekintve egy-két szertartáskönyvtől s a nem zsoldárszövegből fordított egyházi énekektől, az erdélyi kiadványok szövege nyelvben és szellemben igen csekély eltávolodást mutatott a délszláv jellegű ortodox előzményektől. Erdélyben a magyar hivatalos körök nyilván azt hitték, hogy az ő költségükön kiadott román könyvek teljesen a magyar szellemiséget tükrözik, azonban ez távolról sem volt így. Mint később is minden téren, a románság a kívülről jött segítséget arra használta fel, hogy az így megadott kultúrlehetőségeken belül a maga számára külön, sajátos népi célokat szolgáló erődítményeket építsen ki. Lapozzuk csak a szászvárosi Öszövetség (1582) Nemzeti Múzeumi szép példányának első sárgult lapjait: a minta, a közvetlen forrás nyilvánvalóan Heltai bibliafordítása, melyből később Károli is annyit mérített, de ha elolvassuk például Mózesnek a templomépítésre vonatkozó parancsait, akkor ebben az aránylag bonyolult terminológiájú részben teljesen az ortodoxizmus szláv-görög egyházi nyelvezete lép elénk, sok százados ragyogásának teljes fényében. Pedig nem havasalföldi, görög, vagy szláv iskolázottságú román papok írták ezt a könyvet, hanem délerdélyi román protestáns lelkészek és tanítók tollából származik. *A románság tehát kezdettől fogva, a protestáns térítések keretében is, a maga külön népi érdekeit tartotta szem előtt* s nem véletlen, hogy épp a II. Rákóczi György támogatásával megjelent gyulafehérvári bibliafordítás előszavában buk-

³⁴ Ld. a Bianu-Hodos-féle *Bibliografia Românească Veche* I. kötetét s különösen a hozzácsatolt kronológiai táblát.

kan fel először az összes románok nyelvi egységének világos tudata. A fordítók saját bevallásuk szerint, oly nyelvet igyekeztek használni, amelyet egyaránt megértenek nemcsak Erdélyben, de minden románlakta vidéken.³⁵ S ha figyelembe vesszük azt a körülményt is, hogy lényegében véve az ortodoxizmust ez az erdélyi román könyvkultúra rázta fel közönyéből, akkor nyilvánvaló, hogy már ekkor, a XVI. és XVII. században megkezdődött a románság népi céljainak kibontakozása, egyenesen magyar hivatalos támogatással.

Ezzel az ideológiával függ össze egy második, nézetünk szerint igen fontos körülmény is. A magyar protestantizmus sohasem vetette el magától egészen a magyarországi latin kultúra hagyományait, tehát tévedés volna azt hinnünk, hogy az anyanyelv kultusza teljes kizárólagosságot, teljes megmagyarosodást eredményezett. Erdély protestáns iskoláinak latin kultúrája révén jutott a románság először mélyebb kapcsolatba a latin nyelvvel, vagyis azzal a római őssel, melytől másfélezer éve végzetesen elszakadt.³⁶ A XVII. században Gyulafehérvárt, Nagyenyeden és a szászok iskoláiban igen sok protestáns ifjú végezte tanulmányait, s nem véletlen, hogy e korból maradt reánk az első román-latin szótár is. hol a román nyelv először került őse, a latin mellé. E kor jellegzetes alakja Halics Mihály, a szászvárosi iskola rektora, aki Nagyenyeden Páriz-Pápai Ferenc iskolatársa volt. Halics egyaránt verselt magyarul, románul és latinul: ő első úttörője a román irodalmiság elvilágiasodásának s az abba átkerülő humanisztikus szellemnek. Élénk kapcsolatai voltak a szászokkal is: jellemző, hogy egyik, már román nyelvű distichonos versében Páriz-Pápaít köszöntötte fel, bázeli doktorátusa alkalmából, de egy másik latin ódában már Valentinus Franck von Franckenstein-t üdvözölte, aki egyébként arról is nevezetes, hogy „Hecatombé Sententiarum Ovidianarum” című munkájában

³⁵ Az 1648-ban megjelent gyulafehérvári biblia előszavát ld. *Bianu-Hodos*: i. m. I. 170. l.

³⁶ Már a protestáns énekszövegek között is sok volt olyan, amely latin himnuszok átdolgozása. Ismerünk olyan esetet, amikor a román fordítók nemcsak a magyar szöveget használták fel, hanem mellette figyelembevették a latin eredetét is, (mely pl. Gönczi György énekeskönyvének 1642-iki kiadásában olvasható is volt). Vö. Gáldi L.: *L'influsso dell'umanesimo ungherese sul pensiero rumeno*. Budapest, 1940. 59. l.

az első román epigrammákat írta s így ő — szász ember létére — a román világi költészetnek, Haliccsal együtt legelső művelője.³⁷ Erdély nemzeteinek magyaros színezetű latin kultúra jegyében álló „sodalitas“-a kezd tehát kifejlődni a protestáns iskoláztatás nyomán, s ez már 1640 körül vonzólag hathatott Havasalföld ifjúságára is: 1647-ben a szófiai katolikus püspök, Deodato, azon panaszkodik, hogy a havasalföldi nemes ifjak, ha latinul akarnak tanulni, az „erdélyi eretnekek“ iskoláiba mennek s ezzel megrendülnek igaz hitükben. A derék püspök mélyen fájjalja, hogy Havaselvén nincsenek olyan kiváló latin iskolák, mint Erdély földjén.³⁸ S úgy látszik, az erdélyi kultúra vonzása érvényesült Moldva felé is: a legnagyobb moldvai krónikás, Miron Costin, Topeltin nyomán írt rövid munkát a magyar történelemről, a románok latin eredetének megvilágításában elsősorban Bonfinire támaszkodott, s ismerte Szamosközy, Kovacsóczy latin nyelvű munkáit is. Egy Kovacsóczy-idézet, amely szerint a román nyelv az olaszhoz igen közel áll, Miron Costinon át került nemcsak a híres *Lexicon Budense* előszavába (67. l.), de egy modern román nyelvészeti munkába is (G. D. Scraba: *Filosofia limbii romîne*, Craiova, é. n. 96. l.).³⁹

Mindehhez még egy fontos tény járul: Erdély teremtette meg az első kapcsolatokat Nyugateurópa tudós világa s Kelet romanizmusának képviselői, a románság között. Ismeretes, milyen lelkesedéssel keresett O p i t z Márton rövid erdélyi tartózkodása alatt antik nyomokat Gyulafehérvár, az ókori Apulum és Zalatna környékén. Igen valószínű, hogy Erdély római régiségeinek s a számára eleven nyelvemléket

³⁷ Halici és V. Franek von Frankenstein jelentősége nézve alapvető N. Drăganu tanulmánya Haliciról (Dacoromania, IV. 1.). L. még Gáldi: *L'influsso dell'umanesimo*, 59. kk. 1.

³⁸ Ld. E. Fermedžin: *Acta Bulgariae ecclesiastica*. Mon. Slav. Merid. XVIII. 141. l.

³⁹ Miron Costin magyar kapcsolatairól jó összefoglalás a Józsa Jánosé: *Miron Costin moldvai kancellár magyar történelmi szereplése a XVIII. században*. Vasárnap (Arad), 1940., 18—21. l. Teljesen indokolatlan az a megjegyzés, amellyel Valjavec a moldvai krónikások magyar forrásait háttérbe akarja szorítani: „Weniger fällt die Bezugnahme rumänischer Chronisten auf ungarische Geschichtswerke und der ungarische Einfluss auf geistliche Schrifttum der siebenbürger Rumänen im 17. Jh. ins Gewicht“ (i. m. 247—8. l.).

jelentő románságnak tanulmányozására öt elsősorban az ugyancsak gyulafehérvári nagy tudós, az olasz művelődésű Szamosközi példája ösztönözte. Szamosközi épp oly lelkesedéssel írt a latin-román kontinuitásról, mint később Opitz s adatokkal is bizonyítható, hogy Opitz Dacia Antiqua-jára számra sokat merített a Szamosközi gyűjtötte értékes anyagból.⁴⁰ — A másik, Magyarországon kevésbé ismert példát a XVII. század végi felszabadító hadjáratban nagy szerepet játszó Marsigli tábornok s a görög származású, de elrománosodott Constantin Cantacuzino viszonya szolgáltatja. Cantacuzino egyrészt magyar és szász körökkel állott érintkezésben, másrészt pedig Marsigli számára szolgáltatott értékes adatokat a románok történetére vonatkozólag.⁴¹ — E kultúrtörténeti tényeket szervesen egészítik ki azok az irodalmi vonatkozások, amikor valamely nyugateurópai hatás először magyar szűrőn át kerül el Délkeleteurópába. Joggal állítható, hogy magyar közvetítéssel jött létre a legrégebb francia-román és angol-román irodalmi kapcsolat is. A legrégebb francia gyökerű kisugárzást Szenci-Molnár zsoldárai képezik, melyek Erdély protestáns románságának közel egy évtizedig állandó lelki gazdagodásul szolgáltak,⁴² a legrégebb angol hatást pedig Kézdivásárhelyi Matkó István evangélikus prédikátor és hitvitázó közvetítette, akinek angoltól fordított „Kegyes cselekedetek rövid ösvény-

⁴⁰ Opitz kapcsolataira nézve alapvető K. K. Klein: *Beziehungen M. Opitzens zum Rumänentum*, Hermannstadt, 1927. L. még u. az.: *Rum.-deutsche Literaturbeziehungen*, 74. l. Hogy Opitz merített Szamosköziből, az kivüláglík Opitz egyik leveléből, melyet 1626. november 20-án intézett J. Gruterhez: „Schedae Sigleri, Zamosi aliorumque, qui Daciam perlustrarunt, an in tuis adhuc manibus sint, nescio“ (kiadta R. Gragger: *Ung. Jahrb.* VI. 316. l.). A Mommsenig menő filiációt jól illusztrálja a *Corpus Inscr. Lat.* III. 862. feliratához írt megjegyzés: “Ex Joh. I. Zamosii (Szamosközi) adversariis historicis Opitius in schedis Gruterianis f. 126; ex Opitianibus Rupertus ad Reinesius“. Vö. még u. o. a 869. felirat (Napoca) magyarázatával.

⁴¹ Cantacuzinoról ld. Gáldi L.: *Constantin Cantacuzino és a nemzetiségű hagyomány*. Magyar Nyelv, XXXI. (1935.), 238. kk. 1. és az ott idézett bibliográfiát.

⁴² Szenci Molnár Albert zsoldárai legteljesebben Viski János boldogfalvi lelkész 1697-ben készült énekeskönyvében vannak meg románul (kiadta Sztripszky H. — Alexics Gy.: *Szegedi G. énekeskönyve XVI. századi román fordításában*. Bp., 1911., 187. kk. 1.).

kéje“ című munkáját Vinczi János ültette át románra,“ formalisztikus román hitélet már akkor is képtelen volt a maga erejéből komoly elmélyülésre; ma is Erdély ortodox folyóiratai tele vannak Tóth Tihamér műveiből merített szemelvényekkel.

A protestantizmus erdélyi kisugárzását a legtöbb kutató méla akkorddal szokta bezárni és rámutat arra, hogy bizony vallási téren e másfélszázados propagandának semmi nyoma nem maradt. Ennél az egyháztörténeti negativumnál fontosabbnak tartom a pozitív eredményeket: *Erdély nemzeti nyelvű kultúrája eszméltette rá a románságot saját nyelvé kiművelésére s Erdély latinos műveltsége vetette meg a románok antik érdeklődésének alapjait is.*

III.

Erre a protestánskori fejlődésre kell ráépítenünk a döntő hatású XVIII. századi eseményeket. A Habsburg-ellenes Erdélyben, mely svéd, francia és olasz kapcsolataival ígér tágabb szellemi horizontot jelentett, a nagy felszabadító háború különös következményekkel járt: Erdély ahelyett, hogy felszabadult volna, épp most súlyedtt osztrák provinciává. Magyar vezetőrétegének ellenállóképessége a század folyamán feltétlenül gyengül, a százság újabb népelemekkel gyarapodott s a görög-török condominium alatt vergődő kárpátaljai provinciákból egyre nagyobb tömegek menekültek a hegyek biztos védőbástyája mögé. A számarány tehát mind inkább a magyarság hátrányára tolódott el s lényegében véve már ekkor, a XVIII. században érlelődni kezdett, — amint azt Rettégi György, Szolnok-Doboka alispánja 1760 körül észre is vette — Erdély tragédiája.

S mégis Erdély, amelyet nagy kultúrhagyományai tápláltak, valami egészen ideális légkörben élve, még ekkor is

⁴⁰ Kézdivásárhelyi Matkó István és Ioan popa din Vinț viszonyáról ld. Bitay Á.: Erd. Irod. Szemle, 1924., 61—2. l., Juhász I.: *A reformáció az erdélyi románok között*. Kolozsvár, 1940., 213. l. Matkó István fejedelmi megbízást kapott a teljes bibliának románra való fordítására is, vö. A. Veress: *Bibliografia Româno-Ungară*, I, 227. l. Sajnos az „Ösvényke“ angol eredetije ezidőszertint még nem ismeretes, sőt Juhász által feltételezett pietista jellege sincsen bebizonyítva.

önzetlenül, sőt életérdekei ellenére továbbsugározta magasabbrendű kultúráját Délkelet Európa távolabbi tájai felé. Erdély az Olaszországban járt s egyénileg gyakran igen művelt havasalföldi és moldvai hoszpodárok számára valósággal a latin-kultúra ígértföldje maradt: nem egy fanarióta fejedelem innen vett serkentést, buzdítást, hogy az alája rendelt román népet ne csak merev bizánci formalizmussal és keleti kényurasággal, de a nép nyelvi gyökereihez jobban illő latin műveltséggel ajándékozza meg. Maga M a v r o k o r d a t Miklós, a nagy Alexandros Mavrokordatos *Ἐξ ἀπορορήτων* fia, erdélyi száműzetése alatt dolgozta át Cicero „De officiis” című művét ógörögre s munkáját nyájas latin sorokkal ifj. K ö l e s é r i Sámuelnek, a kor tudós polihisztorának ajánlotta.⁴⁴ Később Mavrokordat Konstantin magyar jezsuitákkal akarta megírtni a románság első humanista szellemű történetét s egy fiatal magyar jezsuita, gróf P é t e r f f y Károly e műnek a budapesti Egyetemi Könyvtárban őrzött tervezetét el is készítette.⁴⁵ Ugyancsak ez a fejedelem lépett érintkezésbe a brassói szász humanistákkal, akik szintén szívesen foglalkoztak a románok történetével. S említsük-e, hogy a század végén S i o n, akit C a r r a, egy francia utazó Moldva legműveltebb udvari emberének nevez, finom francia leveleket váltott Cornidesszel, Felmerrel és egész sereg más magyarországi és erdélyi tudóssal?⁴⁶

Mi vonzotta ennyire Erdély felé azokat, akikben a Kárpátokon túl érdeklődés volt a románság multja iránt? Az, hogy az erdélyi humanizmus tökéletesen megmaradt B o n f i n i, O l á h Miklós és S z a m o s k ö z i hagyományaiban s minden politikai tekintet, sőt — valljuk be — minden józanság nélkül rajongott mindazért, ami római emlék a történeti Magyarország területén akadt, ami hídat jelentett az antik múlt s a magyar föld között. Ilyen becses relikvia volt számára ebben az „illustratio Transylvaniae”-nak nevezhető törekvésben⁴⁷

⁴⁴ Vö. Horváth E.: *Magyar-görög bibliográfia*. Budapest, 1940., 62. l.

⁴⁵ Péterffy tervezetét kiadta Veress E.: *Marele serdar Saul*. Acad. Rom. Mem. Sect. Lit. Ser. III. V. (1930—1.), 95. kk. l.

⁴⁶ Mindezekről ugyancsak Veress E. írt: *Vechi istorici unguri si sasi despre istoria Românilor*. Bucuresti, 1929.

⁴⁷ G. Filstich: *Schediasma historicum de Walachorum historia*. Jena, 1743., 13. l.

maga a románság is. A brassói Filstich nyíltan hirdette, hogy „historia Valachorum historiam Hungariae ornat et illustrat”. Ez volt tehát az a kapocs, mely a román érdekeket a XVIII. században oly dúsan kivirágzó késő deákossághoz csatolta, s ez a kapocs annál szorosabbá vált, mivel ekkor — az unio révén — már az erdélyi románok egyrésze is a római egyházhoz tartozott s az unitárius papok Nagyszombatban, Bécsben, Rómában nem annyira katolikus elmélyüléssel gazdagodtak, mint inkább a latin múlt büszkeségével dagasztották fokozódó nemzeti önérzelmüket. Az unio idején tehát újra megjátszotta a románság azt a kétszínű játékot, melyet már előbb a protestantizmussal kapcsolatban tapasztaltunk: az adott lehetőségeket nem a kitűzött célnak megfelelően, hanem saját érdekei szerint hasznosította.

Ugyanezt a kétszínű játékot figyelhetjük meg az erdélyi román tudomány kezdeteiben is. Ha keresztülvágjuk magunkat az előítéletek tömkelegén — román részről a magyar ösztönzéseket mindmáig elhallgatják, magyar részről pedig az egész erdélyi iskolát rendszerint néhány hangzatos politikai frázissal intézik el — akkor azt látjuk, hogy a magasabb kultúrigényeket felkeltő, iskolaalapító és nemzeti tudományokkal foglalkozó erdélyi unitus papok működése kezdettől fogva kettős volt. A külszínre egy Sinkai krónikája⁴⁸ épp annyira elsősorban magyar forrásokon alapuló nagy kompiláció, mint a 18. század bármely más elaborátuma. Az ösztönzések, melyek létrehozták, jórészt nem Rómából, hanem Erdélyből és Magyarországból származnak; Sinkai anyagával, dokumentációjával éppen úgy a magyar múltban él, mint Cornides Dániel, aki rengeteg kiadatlan oklevelet bocsátott rendelkezésére s mint a tudós Benkő József, aki az erdélyi emlékiratírókra hívta fel figyelmét.⁴⁹ Sinkai tehát külsőleg, anyagát illetőleg éppen úgy magyar tudósnak számít, mint bárki más a XVIII. századi Magyarországon, s mikor József nádor névnapjára Schediusszal és másokkal együtt pásztori jelenetet ír,⁵⁰ akkor is tökéletesen beillik az ő írás-

⁴⁸ Sinkaival részletesen foglalkoztam újabban *L'influsso dell'umanesimo ungherese c. tanulmányomban* (III. fejezet).

⁴⁹ U. o. 36—7. l.

⁵⁰ Kiadta Bitay Á.: *O poezie românească a lui Gh. Șincai*. Dacoromania, III. (1922—3.), 784—6. l.

műve a XVIII. század világába. De mégis ez a hungarocentrikus dokumentáció, melyből azóta is az egész román történetírás számtalanszor merített, a magyar tudósokétól eltérő speciális célt szolgál: itt mindazon kéziratoss és nyomtatott anyag, melynek nagyrészt Sinkai, a budai korrektor, Egyetemi Könyvtárunkban s az akkor még egészen új Széchenyi-Könyvtárban gyűjtötte össze, már nem magyar szelvény követeléshez, melyet *Supplex Libellus*ban ugyancsak Sinkai fogalmazott meg. Így van ez az erdélyi iskola másik tagjánál, Petru M a i o r n á l is. Az erdélyi román tudósok történeti konstrukcióját nemcsak Anonymus román vonatkozású adatainak felfedezése alapozta meg, hanem az *egész régebbi magyar történetírás*, hol a román írók a dákóromán mítoszt, mint akkor igaznak hitt *tudományos tételt* készen találták. Az ő toldalékuk a koreszmék hatása alatt csupán annyi volt, hogy ebből az ártalmatlannak hitt humanista rajongásból *politikai programot, sőt forradalmi jelszót* kovácsoltak, amint azt a Hóra-mozgalom és 1848 eléggé bebizonyították.

A népi tudatosodás egyik fontos eszköze a román nyelv *oisszalatinosítása* volt.⁵¹ Nem véletlen, hogy ez a mozgalom is éppen a latin kultúrával annyira telített Erdélyből indult ki, ahol a XVIII. század Buccow reformjával kapcsolatban a latin nyelv használata még inkább megerősödött. A nyelv latinosításának gondolata véleményem szerint a XVIII. századi erdélyi nyelvállapot egyenes folyománya. Ismeretes ugyanis, hogy a XVIII. század folyamán — a politikai események következtében — a Kárpátokon túl elsősorban görög és török, Erdélyben pedig főleg magyar és magyar közvetítéssel átvett latin szavak honosodtak meg, mint *corespondălui*,

⁵¹ A délkelet európai nemzeti nyelvek ápolásának kérdésével Valjavec is foglalkozik (i. m. 430. kk. l.), de ő csak a különbségeket látja meg s egyáltalában nem utal a magyar-román-latin vonatkozásokra (vö. „Während das Madjarentum die Fesseln der lateinischen Sprache abzustreifen hatte, galt es bei Serben und Rumänen, die nicht minder hemmende Vorherrschaft des Kirchenslavischen zu beseitigen“, i. m. 454. l.). Valjavec csak a román és újjörög törekvések rokonságára utal (mindkét vonatkozásban az antik ós volt a minta), de nem emeli ki, hogy ezt a gondolatot — közelebbi bizonyítás nélkül — már C. Tagliavini is felvetette (ld. *Un frammento di storia della lingua rumena nel secolo XIX.* Róma, 1926.).

aristom, curzus, notarăș és annyi más.⁵² Az erdélyi románok, akik magyarul természetesen mind tudtak, ezeket a magyar színezetű latinos elemeket szükségszerűen vették át, hiszen ilyenekkel az akkori magyar köznyelv is tele volt. Mikor aztán jött a magyarelles jellegű, de kezdetben csak óvatosan meginduló latinos irányzat, akkor a legegyszerűbb eljárásnak az bizonyult, ha a már meghonosodott latin szavakat továbbra is megtartják, de megfosztják magyaros saját-ságaiktól s jobban a román nyelv alkatához idomítják. Így jött létre az a latin hatásokkal telített s a magyar nyomokat egyre jobban kiküszöbölő nyelvállapot, mely az egészségsébb nyelvérzékű és kevésbé racionalisztikus Havasalföldön soha meghonosodni nem tudott.⁵³

Mint látjuk, a román nyelvújító törekvésekben is felfedezhető tehát a magyarországi és erdélyi nyelvi tények ösztönző hatása. Még erősebben nyilatkozik ez meg a most már egyre jobban elvilágiasodó román irodalom megindulásában: nem lehet elégszer hangsúlyoznunk azt a tényt, hogy a *XVIII. és XIX. század fordulóján a magyar hatás, az addig, szinte kizárólagosan egyházi jellegű román irodalmat a világi műfajok egész sorával ajándékozta meg*: az erdélyi kéziratos énekeskönyvek, melyekben már a XVII. század óta magyar dalok román szövegekkel váltakoztak, a humanisztikus motívumokkal átszőtt román műköltészet kezdeteit jelzik, a brassai Barac Argirus-fordítása, Dugonics és Fazekas átdolgozása, valamint Budai-Deleanu vígeposza az epika megindulását mutatja, s a balásfalvi román iskola keretében meghonosodik már a magyarországi katolikus intézetekben oly elterjedt iskoladráma is, melynek legkiválóbb terméke az 1778. körül keletkezett: „*Occisio Gregorii Voade*“ s a hozzá fűződő, részben magyar nyelven írt vídám farsangi játék. Ha meggondoljuk, hogy a havasalföldi színjátszás kezdetei közel ötven évvel későbbiek, akkor ezeket a szerény erdélyi kezdeményezéseket méginkább megbecsüljük, annál is inkább, mert

⁵² Mindezen latin szavakra nézve ld. Gáldi L.: *Problemi di geografia linguistica nel rumeno del Settecento*. Róma, 1938.

⁵³ A román nyelvújítás modern története sajnos megíratlan; elég jól használható, de módszerében elavult P. Haneș: *Dezvoltarea limbii literare*, București, 1926.

ezek jóformán teljes egészükben a magyar kultúra termő talajából sarjadtak.⁵⁴

Erdély mindenütt kivette a maga részét a XVIII. század szellemi újjászületéséből. Nemcsak az átvett német kultúrjavakat közvetítette Délkeleturópa felé, hanem sajátos művelődésének nagy és sokszor egészen eredeti értékeit. Akik Erdély kapúszerepét teljesen csak a német kultúra szolgálatába akarják állítani s akik a magyarság érdemeit megtagadva, mindent a szász kultúrzóna közelségéből magyaráznak, azoknak szeretnénk figyelmébe ajánlani egy-két igen tanulságos esetet.

Ismeretes, hogy a XVIII. század második felében nagy tanügyi reformok mozgatták meg a Mária Terézia s később II. József uralma alá került tartományok életét. Egységes tankönyvek készültek, Felbiger és mások vezetése alatt, s ezeket serény fordítók hamarosan átültették valamennyi nemzetiség nyelvére. Egy igen sok kiadást megért „ABC oder Namenbüchlein“-t magyarra nem kisebb ember, mint Révai Miklós fordított. 1780. után került sor a román fordításra, mellyel Magyar Simon nagyváradi román kanonokot bíztak meg. Magyar Simon a munkát örömezt vállalta el, de amint megállapítottam, fordításánál nem az eredeti német szöveget, hanem Révai magyar fordítását vette alapul s azt igyekezett szószerinti hűséggel románul visszaadni. Miért, tette ezt, nem tudjuk; mindenesetre a magyar szöveg közelebb állott hozzá, mint a német, s — bár előzőleg Bécsben is meg-

⁵⁴ A XVIII. századi és XIX. század eleji magyar irodalmi hatás összefoglaló áttekintését ld. *L'influsso dell'umanesimo ungh.* c. tanulmányom V. fejezetében. E ponton jellemző megemlíteni, hogy 1781-ben Sulzer még kizárólag a Kárpátokon innen, tehát Erdélyben tudott valamelyes román irodalom létezéséről, de ennek művelői közé is — jobb híjján — több szászt sorozott, vö. *Geschichte des transalp. Daciens*, III. 1. fejezet. (*Von der Gelehrsamkeit der Walachen*). Sulzer Erdély politikai helyzetével megmagyarázza az itteni románok előnyösebb fejlődését, vö. „Sie sind alle“ (t. i. az általa felsorolandó irodalmi próbálkozások) „von siebenbürgischen Walachen, oder von dortigen Sachsen verfertigt; zu einem neuen Beweise, das alles auf die Landesverfassung, auf Aufmunterung, nicht auf die Kopfe der Einwohner allein ankömmt, wenn die Frage ist: ob dieses oder jenes Volk Verstand, Witz und Geschicklichkeit besitze“ (i. m. 14. l.).

fordult, — úgy látszik, magyarul mégis csak jobban tudott, mint németül.⁵⁵

Egy másik, nem kevésbé tanulságos példa. Számos részlettanulmány és irodalomtörténeti összefoglalás emelte ki azt a nagy szerepet, mely K o t z e b u e -nak a román színi kultúra megalapozásában jutott. Ezzel kapcsolatban azonban egy tényt gyakran elfelednek: Barac, a termékeny brassói fordító csak akkor kezdett Kotzebue darabok átültetéséhez, amikor 1823-ban egy magyar színtársulat már egyet Brassóban románul előadott. Az úttörés érdeme tehát itt is a magyarokat illeti meg.⁵⁶

Fritz V a l j a v e c, aki nemrég hatalmas könyvben foglalkozott a délkelet európai szellemi hatások történetével, azt is állítja, hogy Erdély és Magyarország francia kultúrát nem igen adhatott tovább, mert a környező országokban a francia műveltség mindig magasabb színvonalú volt, mint nálunk.⁵⁷ Ezt a tételt is tényekkel cáfolhatjuk. A kárpátaljai román fededelemségekbe a görög és orosz közvetítéssel valamelyes francia hatás már a XVIII. században feltétlenül eljutott. Mégis ebből a román nemzeti kultúrában semmiféle eredmény sem sarjadt mindaddig, míg a XIX. század elején Erdélyből jött magyar műveltségű románok ezt a franciás orientációt meg nem erősítették. Utalunk E r d é l y i László működésére, aki elsőnek játszattott Havasalföldön tanítványaival Racinet és Molièret, s aki először beszélt Condillac s a francia enciklopédisták tanairól, szembehelyezkedve az ugyancsak Erdélyből jött s a kolozsvári piaristáknál tanult

⁵⁵ Magyar Simon kézirata a budapesti Egyetemi Könyvtárban található. Róla készített tanulmányom egy részét a Magyar Nyelvtudományi Társaságban 1940. májusában mutattam be.

⁵⁶ A brassói Kotzebue-előadásokról legújabbban Orbán L. írt: *Adalékok a brassói magyar színészet történetéhez 1848-ig*. Kristóf-Emlékkönyv, Kolozsvár, 1959., 191. kk. l.

⁵⁷ Az eredeti szövegezésben: „Die Weitergabe französischer Anregungen war nie besonders notwendig, da bei den meisten Nachbarvölkern stärker wirkten, als bei den Madjaren. Die Besonderheit der kulturellen Mittlerstellung des Madjarentums lag in erster Linie immer an der Weitergabe deutscher Kulturelemente“ (i. m. 448. l.).

Lázár György kantiánus magatartásával.⁵⁸ Mindez azt bizonyítja, hogy még a románok hirhedt franciás kultúrmázának s filozofiai orientációjának kialakulásában is szerep jutott az erdélyi befolyásnak.

IV.

Lázárral és Erdélyivel már a XIX. század első évtizedeibe érkeztünk, abba a korba, amikor G. A s a c h i Erdélyből vitt tanárokat a jászvásári akadémia újjászervezésére⁵⁹ s amikor egy moldvai jogtudós, a szász eredetű Chr. F l e c h t e n m a c h e r dicsőítő versekben méltatta a Széchenyiek érdemeit.⁶⁰ Az erdélyiek magasabbrendű művelődése ekkor áradt ki a legszabadabban és termékenyítő hatása ekkor nyilatkozott a legjobban meg. *A két román fejedelemség egész modern kultúrájának alapját az erdélyiek vetették meg, s az ő működésükben Erdély egykori nagylelkűségének vetése csírázott tovább.*

A Kárpátok két oldala közt megélénkülő kapcsolatok azonban más eredménnyel is jártak. Amíg az erdélyiek, mint Sinkai, Maior és a többiek nem lépték át a Kárpátok vonalát, addig kifejezetten nem is annyira a politikai egyesülésre törekedtek, mint jogaiknak a Szent Korona országain belül való elismerését követelték.⁶¹ Mihelyt azonban az erdélyiek nagy számmal telepedtek meg Moldvában és Havas-elvén, lelkükben természetes nosztalgiával tovább lobogott a vágy, hogy az elhagyott Erdélyt magukhoz közelebb tudják, s ebből a nosztalgiából született meg a pánszláv álmokkal

⁵⁸ A romániai Kant-hatásról általában I. Toroutiu: *Immanuel Kant în filozofia și literatură românească*. București, 1925. Lázárról u. o. 24—5. l. Erdélyről és Lázárral való ellentétéről G. Oprescu: *Eliade Rădulescu și Franța* (E. R. és Franciaország), Dacorománia III. (1922—3.). 6—8. l. Az erre vonatkozó végső forrás Eliadenak Lázárról írott életrajza (ld. Foaié pentru minte, 1840. 6. sz.).

⁵⁹ Igy került át Moldvába V. Popp, I. Manfi, V. F. Bob, stb. Vö. Diaconovici: *Enciclopedia Română*. I. 279. l.

⁶⁰ Ld. Bitay A.: *Román dicsőítő írás és vers a Széchenyiekről 1839-ben*. Erd. Irod. Szemle, 1927., 84—98. l.

⁶¹ A „Supplex Libellus Valachorum”-ban, melyet szintén Sinkai szerkesztett, ugyancsak efféle jogi természetű, de az államegységet meg nem bontó követelések foglaltattak.

párhuzamosan a nagy Dákórománia, a „Dacia idealá“ gondolatára. Első megfogalmazói az Erdélyből kivándorolt Maioreseu János, későbbi nagy román kritikus atyja, valamint Laurian Sándor s a brassói határszélről innen és túl egyaránt tekintő Baritiu György. Ez a mozgalom jelentős segítséget kapott szász részről is: a 1848. előtt és később is Moldvában élő Roth Dániel, aki Jancsó Benedek szerint feltétlenül ismerte már a romának nyílt és titkos aspirációit,⁶² szintén az összes románok egyesülésének eszméjét hirdette. Roth gondolatát tette magáévá 1849-ben Saguna püspök is az olműtzi kérvényben s még a Memorandum-per idején is oly elevenen élt a románokban Roth tervezetének emléke, hogy „Von der Union“ című hírhedt művét éppen 1895-ben, románra is lefordították.

Ez a dákóromán ideológia azonban, a kezdettől fogva hozzátapadt magyarellenességgel nem csökkentette-e végzetesen Erdély sugárzóerejét? A XIX. századi anyag még javarészt feltáratlan ugyan, de amennyire jelenleg látni lehet, a közvetlen hatás most sem hanyatlott, sőt színesebbé, bonyolultabbá vált. A XIX. században már gondosan el kell különítenünk egymástól — éppen a népi öntudatok felébredése miatt — azt, ami a szász befolyással magyarázható, attól, amit kizárólagosan a magyar ösztönzésekre vezethetünk vissza. A szász kultúra s az a német hatás, amelyet Délkelet-európa felé közvetített, a XIX. században ért el sugárzóereje tetőpontjára. Az erdélyi román újságírodalom például teljesen szász előzményektől származik és ugyancsak a szász-román együttélés magyarázza meg azt a tényt is, miért éppen Erdélyben kezdenek először Schillert, Goethet és Heinet for-

⁶² Roth Dániel jelentőségéről K. K. Klein: i. m. 117. kk. 1., Jancsó B.: *A román nemzetiségi törekvések*, II. 492. kk. 1.: „azt sem lehet mondani, hogy olyan ember tollából származott — t. i. a ‚Von der Union‘ c. röpirat, — ki nem ismerte a románság nyílt és titkos aspirációit... Ellenkezőleg Roth nagyon jól ismerte ezeket, s mikor felajánlotta Dakóromániát a szászság nevében, nagyon jól tudta, hogy a románság titkos vágyainak és törekvéseinek ideálját állítja elérhető cél gyanánt szemük elé“ u. o. 496. l. Kezdetben mindazonáltal voltak bizonyos véleményeltérések Roth s legalább is egyes román vezetők között, ld. K. K. Klein. i. m. 117—8. l. (jegyzet).

dítani.⁶³ A román kutatók e német hatások mögött szeretik észre nem venni a magyar ösztönzéseket, pedig kétségtelen, hogy ezek több hullámban igen jelentősen érvényre jutottak. A század elején az erdélyi és kárpátalji románságra a mindinkább irodalmi központtá váló Pest-Buda gyakorolja a legnagyobb vonzerőt, de érdekes megjegyeznünk, hogy a budai Egyetemi Nyomda román vonatkozásban legagilisabb irányítója ismét Erdély szülötte: Karkaleki Zakariás, brassói elrománosodott görög volt. Ő adta ki 1829-től „Biblioteca Românească“ címen az első román folyóiratot is, amely itt Pesten jelent meg. Karkaleki távolról sem zárkózott el a magyar ösztönzések felhasználása elől; a románságot kulturális áldozatkésztségre például azzal buzdította, hogy hosszú cikkben ismertette Széchenyinek az Akadémia számára tett adományát.⁶⁴ A 40-es években igen előrehaladt Erdély magyarosodása; az aradi román püspököt egy román szerző magyar nyelvű ódában üdvözölte s adataink vannak arra nézve, hogy 1846-ban Szigligeti Szökött Katonája Balásfalván fényes sikert aratott, az egész román klérus jelenlétében. Ebbe a magyaros korszakba esik Barac működésének második fele is. A szép kezdeményeknek a 48-as mozgalmak sajnos véget vetettek, de a 60-as években egy bihari román író, a Vasárnapi Ujságba Bágyai néven irogató Bădescu, már Eötvös költeményeit kezdi fordítgatni s mikor átmegy a Kárpátokon túlra, Petőfi Örült-jének román fordításával arat zajos sikereket.⁶⁵ Erősen magyaros az aradkörnyéki Ion Slavici szellemi alkata is; ő írta egyébként a magyar irodalomról s a magyar jellemről az első összefoglaló tanulmányt a moldvai Junimea híres folyóiratába, a Convorbiri

⁶³ Jellemző például, elég a román Goethe-fordítások történetét kiragadnunk, amelyek — az esetleges magyar vonatkozások teljes elhanyagolásával ugyan, — I. Gheighel elég módszeresen dolgozott fel: *Goethe în literatura română* (G. a román irodalomban). Acad. Rom. Mem. Sect. Lit. III. (T. V.) 1930—31., 243. kk. 1.

⁶⁴ Ld. Biblioteca Românească, I, 26. 1. Lehet, hogy Széchenyi a román folyóirat megjelenését anyagi eszközökkel is segítette (vö. I. Lupas: *Cea mai veche revistă literară*. Anuarul Institutului de Istorie Națională, T—1921—2., 132. 1.).

⁶⁵ Ld. Szinnyei: *Magyar Írók, 1329—50.* hasáb, I. Torontiu: *Studii si Doc. Literare*, V. 143., 211., 216., 219., 222. stb. lap, Arch Europae Centro-Or. V. 347—8. 1.

Literare-ba.⁶⁶ Eötvös demokratikus szellemű regényének, a Falu Jegyzőjének is akadt erdélyi román fordítója. A század utolsó évtizedeiben érdekes jelenségnek vagyunk tanúi: a politikai szakadék a szebeni „Tribuna“ s a „Liga Culturală“ működése folytán mindjobban elmélyül a magyarság és a románság között, s mégis az erdélyi román költők, akik az Eminescu után fellépő szenvelgő szentimentalizmus kiszorítására törekszenek s az irodalmi megújhodást jelentik, a magyar ösztönzések fokozódó megerősödését mutatják. Ez annál feltűnőbb, mert közülük a három legkiválóbb: Coșbuc, Iosif és Goga mind az erdélyi szász vidékről származik: Coșbuc Naszód környékéről, a másik kettő pedig Délerdélyből. Coșbuc, ifjúkori benyomásainak megfelelően, még egészen német orientáció körében marad: német fordítás nyomán ülteti át a Sakuntalát, a Divina Commediát, s ha alkalmilag egy-egy Endrődi-verset (Haidé) átdolgoz, ez csak futó epizód működésében. Iosif, a brassói gimnáziumi igazgató fia, már középutat képvisel a magyar és német ösztönzések között: érzelmei beállítottságának megfelelően még Heinét fordít, de már sikerrel próbálja meg Petőfi szenvedélyesebb hangjának megszólztatását is. A teljes elmagyarosodás fokát — különös ellentétként — a legirredentább erdélyi költő: Goga képviseli. Mint pesti barátja, Tăslăuanu is bevallotta, Goga nemzedéke az egész világirodalmat magyar fordításban ismerte meg.⁶⁷ Ezt a tényt azóta adatszerűen is alá tudjuk támasztani: egyes román szerzők állításaival ellentétben legalább is nagyon valószínű, hogy Iosif és más erdélyi írók kiváló Shakespeare fordításai nem Schlegel nyomán készültek,⁶⁸ hanem a közvetítő Vörösmarty és a XIX.

⁶⁶ Ezt legújabbán Eckhardt S. is felhasználta a *Mi a magyar?* c. kötetben (ld. 110—1., 135. l.).

⁶⁷ O. Tăslăuanu: *Octavian Goga*. Bucuresti, 1959., 89. I. Ld. még ugyanazon szerzőnek *Amintiri dela „Lucaferul“* (Bucuresti, é. n.) c. munkáját.

⁶⁸ Petre Grimm: *Traduceri și imitațiuni românești după literatura engleză*. (Román fordítások, átdolgozások az angol irodalomból), Dacorománia, III., 351. l. sem tartja kizárólagosnak Schlegel közvetítését, hanem csak annyit jegyez meg, hogy különösen Schlegel közvetítése vehető figyelembe. A Grimm-idézte Szentivánéji álom-részlet (Puck első monológja) Schlegellel semmiesetre sem magyarázható, mivel az angol szövegnek sok realiztikus részlete a romantikus német fordítónál tel-

század többi nagy magyar klasszikusának Shakespeare-fordítása volt. Goga verseinek még ritmikája is magyaros: előszeretettel használja például azt a zengzetes versszak-fajtát, amelyet Arany Zách Klára balladájával tett népszerűvé.⁶⁹ Gogára különösen Petőfi hatott, amint azt Iorga több ízben is elismerte,⁷⁰ emellett azonban kétségtelenül kimutatható a századvég Reviczky-Ábrányi-féle neoromantikus-hazafias költészetének befolyása is: mint az ifjú Ady esetében, Gogánál is ez volt az az ifjúkori szellemi légkör, amelytől a román költő sohasem tudott elszakadni.⁷¹ Ilyen körülmények között csak üres póznak tarthatjuk Goga 1933-ban tett kijelentését: "Szándékosan elszigeteltem magam s tudatosan kiküszöböltem magamból minden idegen hatást."⁷² Mindebből legfeljebb az igaz, hogy Gogának feltétlenül akadt később is a magyar hatás révén kiküszöbölni valója. Egyébként maga az a tény, hogy Gogának a bukaresti egyetem irodalomtörténeti intézetében tett önéletrajzi vallomásai során tiltakoznia kellett a magyar hatás ellen, igazolja azt a meggyőződésünket, hogy Gogát még a regátiak is magyar inspirációjú költőnek könyvelték el.

S vajjon a világháború után bekövetkezett gyászos események megtörték-e Erdély kultúrmissziójának sikerét? A román uralom alá került erdélyi magyarság Délkelet-Európa legjelentősebb irodalmi tájegységét hozta létre s elvben elgondolható lenne, hogy ez a megerősödött erdélyi öntudatú irodalom a környező népekre is hatott. Ilyen hatásról azonban

jesen elmosódik, viszont megvan a románban épp úgy, mint Arany János klasszikus magyar fordításában (pl. Shakespeare: Sometime for three-foot-stool mistaketh me; Schlegelnél csak: Zuweilen hält... Die weise Muhme für den Schemel nich; viszont a magyarban: S engem néz háromlábú zsámolyul; Iosifnál pedig: Mă ia drept scaunel Cu trei picioare...). Mindezen kérdésre hamarosan külön tanulmányban térünk vissza.

⁶⁹ Ennek a formának magyaros jellegét már Tászlăuanu felismerte, vö. *Amintiri*, 38. l.

⁷⁰ Goga magyar mintáiról szintén külön tanulmányt írtam: *Goga pesti évei és a Luceafărul*. Egyet. Phil. Közölny, 1941.

⁷¹ Túlzás Goga legfőbb magyar ösztönzőjének Petőfit tartani: a századvégi líra feltétlenül még inkább hatott, vö. EPhk. 1941, 139. kk. l.

⁷² O. Goga: *Fragmente autobiografice. Mărturisiri Literare*. (Önéletrajzi töredékek. Irodalmi vallomások). Bucuresti, 1933., 36–7. l.

— bár a modern erdélyi irodalomról az első monográfiát Ion Chinez u, a jelenlegi kolozsvári román konzul írta — mégsem számolhatunk be. Ha akadtak is időnként jószándékkal közeledő románok, akik a magyar ösztönzéseket „nem küszöbölték ki” oly sikeresen, mint Goga, azok nem az erdélyi irodalom zárt tájegységéből merítettek, hanem — Erdélyt szellemi szempontból valósággal az egyetemes magyar irodalom integráns részének tekintve, — az Erdélyen kívüli nagy magyar írókhoz fordultak ihlető benyomásokért. Ilyen — hogy csak a legjellemzőbb példát említsem — a hajdani pesti Ludovika-növendéknek, Liviu Rebrean unak az esete, aki ma a románság legnagyobb regényírója. Rebreanu egy ízben Mikszáth-novellát dolgoz át,⁷³ máskor Madách hatása alatt ír „metafizikai regényt”⁷⁴ s még amikor a véres emlékü 1907-i regáti parasztlázadást kell rajzolnia, akkor is regénye „nagy jelenetét” egyenesen Móricz Zsigmond „Sárarany”-ának nyomán építi fel.⁷⁵ Rebreanu magyar kapcsolatait maguk a románok is elismerik; még Iorga Văleni-de-Munte-i nyári egyetemén is hangzott el erről nemrégén előadás. Rebreanu esete mindenesetre azt igazolja, hogy a magyar kultúra délkeleteurópai missziója tovább folytatódik; erre mutat Ady jelentős román visszhangja is, melynek könyvészeti adatait, esztétikai értékeléssel együtt, Todor, a Román Akadémia szilágysági származású tudós könyvtárosa példaadó módon állította össze.⁷⁶

*

Az elmondottakat most már valóban könnyű összegezni: Erdély a történelem folyamán ezer éve az európai kultúra keleti kapúja volt. Mindazon értékeket, melyeket Európa létrehozott, a specifikusan magyar lélek szűrte át s így,

⁷³ Erről Csűry B. emlékezett meg (Debreceni Szemle, 1934., 128—9. l.)

⁷⁴ Adataim nyomán ezt az egyezést már említette Eckhardt Sándor (Minerva, 1931., 102. l.)

⁷⁵ A *Răscoala* (Lázadás) c. Rebreanu-regény végjelenetére célunk. Az is vizsgálandó lenne, vajjon a Rebreanunál megfigyelhető Zola-hatás (ld. erről Tamás L.: Két román regényíró. Magyar Szemle, XII. 1931., 343. kk. l.) kezdetben nem magyar közvetítéssel került-e át.

⁷⁶ Ld. A. Todor: *Andrei Ady*. Convorbiri Literare, 1939., 1813. kk. l.

ebben a magyaros formában sugározta tovább kelet felé. Ezt a hivatását mindig akkor teljesítette legjobban, amikor a magyarság kultúrájával s ennek közvetítésével Európával zavartalanul egybeforrt. Mihelyt azonban Erdélyt ki-tépték az európai gondolatot a középső Dunamedencében legméltóbban képviselő magyar állam keretéből, ezzel Európa kultúrája ellen követtek el bűnt: Erdély magas, nyugati színvonalú magyar és szász népét egy gyökeretlen és alacsonyabb kultúrájú népnek rendelték alá. Erdélyt előzönlötte a friss gyarmatra éhes ókirályságbeli tömeg s a magyar mikrokozmosz keleti sarka végzetes elbalkanizálódással fenyegett. Hogy e veszély mégsem vezetett tragikus fordulatra, az nem Európa s az új urak jóindulatán, hanem csakis az erdélyi magyar lélek akaraterején és megerősödött hivatástudatán múlt. Ezekre a hagyományokra kell ráépítenünk most az új magyar Erdélyt s ezeket a hagyományokat kell tudatosítanunk, kellő óvatossággal és tapintattal, nemzetiségünkben is. Nem imperialisztikus hegemoniáról s gőgös, arisztokratikus kultúrfölényről van szó, hanem egy olyan történelmi tény elismeréséről és gyakorlati hasznosításáról, amely egykor talán alapul szolgálhat a délkeleti tudományos élet harmonikus együttműködéséhez. Erdélynek igazi hivatása szerint nemcsak kapunak, de hídnak is kell lennie. Csak ezzel az elgondolással maradhatunk magyarok s egyben európaiak a féktelen gyűlölködés felénkzúduló tengerében.

